

ЧУВАКОВА Г. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальної теорії права та
держави

(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.5>

ПОГЛЯД НА НЕПРАВО

У статті розглядаються питання про те, що собою представляє категорія «неправо». У цьому дослідженні ми виходимо з того, що функції права детерміновані наявним типом суспільства, який, у свою чергу, впливає на всю сукупність сформованих правових відносин та знаходить своє відображення у проявах права і правосвідомості. Оскільки право за своєю сутністю не є тотожним лише етиці моральних суджень, воно не втілюється виключно у формі природного права. Також воно не набуває свого вираження і в так званому позитивному праві, формалізованому у вигляді законодавчих актів, адже законодавчий припис не завжди відповідає праву. Тому більш релевантним є розгляд права і правосвідомості як взаємопов'язаних і цілісних явищ, які належать до сфери суцього та перебувають у тісному взаємозв'язку із суспільними відносинами, на відміну від зайвого моралізування права чи то позитивістського його зведення виключно до змістовної частини законодавства. Дослідження права в єдності з неправом (негативним правом) розширює пізнавальні можливості, надає змогу з глибоким розумінням сутності правового регулювання використовувати потенціал права у справі забезпечення вільного розвитку особистості, інститутів громадянського суспільства та правової держави. Неправо не зводиться до різноманітних правопорушень. Неправо – це те, що не є правом, яке завжди єдине. У будь-якому випадку, доти замість права буде панувати неправом, яке у формі нерівності, поєданого з явним чи прихованим структурним насильством, зведеним до властивостей всього державного інституту, являє собою надсучасний вид рабства. Розглянуті у статті питання належать до сфери єдиної проблеми – створення та реалізації власне правових законів у демократичній, соціальній, правовій державі, якою проголосила себе Україна.

Ключові слова: *неправо, антиправо, праворозуміння, філософія неправом.*

Chuvakova H. M. Narrative of non-law

The article deals with the category of «non-law». In this study, the author proceeds from the fact that the functions of law are determined by the existing type of society, which, in turn, affects the entire set of formed legal relations and is reflected in the manifestations of law and legal awareness. Since law is not identical only to the ethics of moral judgment, it is not embodied solely in the form of natural law. It also does not take its form in the so-called positive law formalized in the form of legislative acts, because the legislative prescription does not always correspond to law. Therefore, it is more relevant to consider law and legal consciousness as interrelated and integral phenomena that belong to the realm of matter and are closely related to social relations, as opposed to unnecessary moralization of law or its positivist reduction exclusively to the substantive part of legislation. The study of law in unity with non-law (negative law) expands cognitive capabilities, provides an opportunity

to use the potential of law in ensuring the free development of the individual, civil society institutions and the rule of law with a deep understanding of the essence of legal regulation. Non-law does not come down to a variety of offenses. Non-law is something that is not law, which is always the only one. Until non-law, in the form of inequality combined with explicit or hidden structural violence reduced to the properties of the entire state institution, prevails instead of law, it is a supermodern type of slavery. The issues considered in this article belong to the realm of a single problem – the creation and implementation of legal laws in a democratic, social, legal state, which Ukraine has proclaimed itself.

Key words: *non-law, anti-law, legal understanding, non-law philosophy.*

Протилежним категорії «право» виступає поняття «неправо». Це поняття у філософсько-теоретичний обіг було введено Г. В. Ф. Гегелем у праці «Філософія права». Відповідно до позиції філософа, під неправом слід розуміти особливу волю, що демонструє сваволю та свою віддаленість від загальної волі та загального права. Неправо – це видимість сутності, що визначає себе як самостійне. При цьому Г. В. Ф. Гегель виокремлює три форми неправу: ненавмисне неправо, обман і злочин. Ненавмисне, або громадянське неправо має місце серед суб'єктів з наївною, нерозвинутою правосвідомістю, які не вбачають відмінності між правом і його запереченням. Якщо видимість існує лише в собі, а не також і для себе, тобто якщо неправо видається особі правом, то це неправо ненавмисне. Друга форма неправу – обман, що дає змогу одним суб'єктам права створювати видимість права для інших, щоб вони не помічали підміни, у якій загальне замінено особливим, дійсне – уявним, реалії – ілюзіями. І, нарешті, третьою формою неправу виступає злочин – це неправо в собі й для мене: тут я хочу неправу та навіть не вдаюся до видимості права. Відмінність між злочином і обманом полягає в тому, що в обмані у формі його здійснення ще закладено визнання права, чого вже немає в злочині [1]. Концепт неправу виявився спрямованим своїми смисловими векторами з ХІХ ст. і в минуле, і в майбутнє. Він дозволяв побачити у справжньому світлі, наприклад, канонічне право середньовічної католицької церкви, яка свого часу обґрунтувала правомірність діяльності інквізиції. Він же містить у собі можливість стати ключовою поняттєвою конструкцією при поясненні практики діяльності авторитарних і тоталітарних режимів ХХ ст. Поняття неправу привертає до себе увагу тим, що виявляє не меншу змістовність, ніж його протилежність – фундаментальна категорія права. Право та неправо, будучи у філологічному розумінні антонімами, розміщуються поряд, подібно до того, як в однакових значеннєвих рядах перебувають поняття світла і темряви, добра та зла, істини й неправди тощо. Використання будь-якого одного з них передбачає неодмінний ціннісно-значеннєвий фон, створений його протилежністю. Цілком очевидно, що, оскільки існує позитивне право, то може існувати й негативне право, або неправо. Ця антитеза двох протилежностей, здатних до взаємоперетворення, має надзвичайну методологічну цінність для аналізу соціально-правової дійсності [2]. В. К. Самігулін вирізняє такі вияви неправу: передправо, псевдоправо та антиправо [3]. Передправо – це синкретичні норми поведінки в додержавному суспільстві, які не може бути віднесено ні до категорії моральних, ні до категорії правових норм, але які вже містять основи й тих і інших. При цьому псевдоправо – це також неправо, але замасковане під право. У деяких випадках псевдоправо має невинні форми, наприклад, дитяче право, фольклорне право. Однак іноді псевдоправо виступає досить агресивним, наприклад, тіньове право. Водночас антиправо – це абсолютне неправо, тобто те, що за жодних умов, ніким не може оцінюватися як право або щось схоже на нього. Антиправо – сфера сваволі, необґрунтованих рішень, учинків. Крайніми формами неправової сваволі виступають злочини. Право та неправо досить часто розділені настільки, що можуть існувати й розвиватися відносно самостійно як світ і антисвіт. Однак насправді вони утворюють відому єдність. Виявляється, що у праві як даності завжди присутнє й неправо, але у прихованому вигляді. Проте й у неправі існує право. Урахування цієї обставини є важливим, оскільки дає змогу розкрити багато таємниць, пов'язаних з розвитком права та здійсненням правового регулю-

вання [3]. Як зазначає В. К. Самігулін, право в єдності з неправом дає змогу глибше осмислити те, як діє право, які метаморфози зазнає його сутність у різних ситуаціях, що виникають у соціумі, стосунках між людьми та їх асоціаціями. За такого підходу формуються передумови для переосмислення питання про призначення права [3].

Теоретичною основою дослідження права та неправда, а також їхньої сутності і значення в структурі суспільних відносин є праці Г. Гегеля, І. Канта, І. Г. Фіхте, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, М. Бердяєва, І. Ільїна, В. Соловйова, В. Нерсисянца, М. Цимбалюка та ін. Окремо варто відзначити вагомий внесок французького соціолога П. Бурдьє в дослідженні явищ суспільного життя, що є протилежними об'єктивному праву, який розглядав символічне насильство – особливу форму неправового примусу – як неминучий атрибут будь-якої влади [4].

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що функції права детерміновані наявним типом суспільства, який, у свою чергу, впливає на всю сукупність сформованих правових відносин та знаходить своє відображення у проявах права і правосвідомості. Оскільки право за своєю сутністю не є тотожним лише етиці моральних суджень, воно не втілюється виключно у формі природного права. Також воно не набуває свого вираження і в так званому позитивному праві, формалізованому у вигляді законодавчих актів, адже законодавчий припис не завжди відповідає праву. На нашу думку, більш релевантним є розгляд права і правосвідомості як взаємопов'язаних і цілісних явищ, які належать до сфери суцього та перебувають у тісному взаємозв'язку із суспільними відносинами, на відміну від зайвого моралізування права, чи то позитивістського його зведення виключно до змістовної частини законодавства. Потрібно зазначити, що у традиціоналістських суспільствах ідеологічними основами для права завжди слугували саме ідеалізовані духовно-моральні та позитивно-правові доктрини, по лінії яких розгорталися спроби легітимації наявного там безправ'я та державна пропаганда етатизму. Останні публікації в правовій соціогуманітарній сфері доводять, що в цих своїх формах традиціоналістська парадигма й досі залишається незмінною та являє собою, у «крайньому» випадку, сакралізований гібрид, в якому еклектично поєднані релігійні традиції (православ'я), духовно-моральні й етносоціальні відносини народів та правові (юридичні) системи і норми [5]. Право в державі втілюється не у вигляді морально-релігійних норм чи законодавчих актів, а у правореалізації, яка є інтегрованою у систему суспільних відносин. Вважаємо за доцільне зазначити, що такий політико-правовий устрій, який відповідає концепції права, передбачає наявність у суспільстві усталеної традиції прав і свобод людей, що робить їх дієвими суб'єктами ліберальної спільноти. Саме у вимірі індивідуалізму та ліберального державного устрою ідея права набуває свого буття. Основоположними у структурі права ліберального суспільства є права людини та ключові принципи права: справедливість, рівність, свобода і гуманізм, які проєктуються на загальну сутність права. В одній із праць ми зазначали, що ключовою функцією права в ліберальному суспільстві є врегулювання наявних суспільних відносин на підставі принципів права, які становлять його сутність, яку можна охарактеризувати як дозвоільно регламентуючу [6]. Ми доводили, що в процесі лібералізації суспільства вертикальні зв'язки змінюються на горизонтальні, а правові норми починають апелювати до породжених у цьому суспільстві соціальних зв'язків і відносин. Відповідно, роль і функції права в системі суспільних відносин трансформуються у ході соціокультурної динаміки, тоді ж і формуються певні сутнісні властивості (характеристики) права у вигляді необхідної форми і рівня свободи, рівності та справедливості. Ці категорії у соціально-правовій системі ліберальних відносин набувають таких конотацій, які дозволяють корелювати їх з правом [4]. При цьому ключовою умовою забезпечення справедливості та приватних прав і свобод у ліберальному суспільстві виступає обмеження ролі держави в суспільному житті. Ліберальне законодавство, обмежуючи втручання держави у сферу приватного, не дозволяє їй самостверджуватися через насильство. Ідея про те, що принцип прав і свобод іманентно повинен бути присутнім у будь-яких формах суспільної легітимації, включно з державною владою, належить І. Канту. Право він розумів як «сукупність умов, за яких зволнення однієї [особи] сумісно

зі зволенням іншої з точки зору загального закону свободи» [7]. У цьому контексті право представляє собою трансцендентальний інститут свободи, який, незалежно від чинних законодавчих встановлень, передує державі та у своїй надпозитивній перспективі перевершує окремі національні державні утворення. Ця ідея постала в основі західного ліберального конструкту. Згідно з нею держава може виступати лише засобом забезпечення свободи. Відповідно, легітимуюча правомочність застосування юридичного примусу повинна корелювати зі ступенем забезпеченості прав у державі. Звідси випливає, що громадянський устрій у правовій державі засновується на відносинах між вільними людьми, які, на цих підставах, без шкоди для особистісної свободи через об'єднання з іншими підпорядковані примусу закону, що своїм змістом формалізує свободу. Отже, право, з одного боку, обмежує свободу кожного, а з іншого, є ключовою умовою для її існування, на підставі узгодженості зі свободою інших. Саме ж публічне право являє собою сукупність зовнішніх норм, які роблять можливою таку узгодженість. У зв'язку із цим громадянський стан суспільства І. Кант розглядає лише як стан правовий, «заснований на таких апіорних принципах: 1) свободі кожного члена суспільства як людини, 2) рівності його з кожним іншим як підданого; 3) самостійності кожного члена спільності як громадянина» [4].

Ці принципи не стільки закони, які дає держава, що вже утворилася, скільки закони, єдино на підставі яких й можливе утворення держави». Розкриваючи поняття свободи як визнаної автономії, І. Кант водночас формалізує три найважливіших типи інтегральних правових норм, які у своїй сукупності уможливають правову державу, а відповідно, за цих умов – набувають імперативного характеру. Зокрема, це: права людини у контексті забезпечення особистісних прав у вигляді автономності питань віри, життя і власності; гарантії станової рівності усіх перед законом як підданих, що забезпечуються державою; демократичні права активного громадянства тощо. І хоча мислитель серед приведених ним апіорних принципів наче упускає з виду принцип справедливості, водночас ідею рівності людей як підданих він трактує так, що з неї випливає і сама формула егалітарної справедливості: «Кожен член суспільства повинен мати можливість досягнути у ньому кожного шаблону того чи іншого стану (доступного для підданого), який він може досягнути завдяки своєму таланту, старанності й удачі» [8]. Отже, в ліберальному розумінні поняття свободи, справедливості та рівності взаємопов'язані, взаємопроникнені та взаємовизначені. Вони верифікуються та коригуються за формулою «Рівність у свободі за загальним правом». Тому в розвинутих ліберальних суспільствах під справедливістю здебільшого «розуміють ось що: а) рівний розподіл тягаря громадянства, тобто тих обмежень свободи, що необхідні для суспільного життя; б) рівність громадян перед законом, звісно тоді, коли; в) закони не підтримують і не засуджують окремих громадян, групи чи класи; г) безсторонність правосуддя; д) рівне користування перевагами (а не лише обмеженнями), які держава може запропонувати своїм громадянам» [9]. Таке імперативне уявлення про право і справедливість передбачає універсалістський та, певною мірою, привілейований спосіб обґрунтування, адже у цьому разі право передує благу не тільки в тому сенсі, що його вимоги мають пріоритетне виконання, але і в тому, що вони виводяться апіорно. Саме тому, як слушно зазначав у своїй публічній лекції «Право і економіка» німецький філософ Х. Х. Хоппе, право або етика повинні бути універсальними, інакше вони не будуть працювати рівною мірою для кожного. Але рабська етика, яку, вочевидь, не можна універсалізувати, – це етика надлюдей і недолудей. Для них діють різні права і правила [10]. На нашу думку, рабська етика неліберальних суспільств розкриває поняття «право», «свобода», «рівність», «справедливість» у свій, специфічний спосіб. Цьому сприяє певний екстагичний стан, у якому перебуває традиціоналістська свідомість. Свобода розуміється там здебільшого у суб'єктивістському сенсі і розкривається як не скуте нічим воління, або попросту – свавілля. Неіндивідуалізована свідомість ці поняття не розрізняє, а отже, про ліберальне, негативне розуміння свободи в такому разі взагалі не йдеться. Тому всілякі, здавалося б, ліберальні рухи у традиціоналістських суспільствах ведуть насправді або до тиранії (диктатури меншості), або до анархії чи охлократії (диктатури більшості), і ніколи – до свободи. Адже рух до волі є завжди рухом від

свободи, і навпаки. Справедливість також мислиться не як відносини між індивідами, а як синкретична і неподільна суспільна властивість, що спирається на усталені, по суті, міжкланові взаємини [4]. Під міжклановими взаєминами ми розуміємо відносини між закритими групами, діяльність яких спрямована на власне збагачення та отримання фактичної влади, а учасники пов'язані спільними інтересами і взаємними зобов'язаннями. Тому у традиціоналістському середовищі справедливість просто не здатна набути егалітарно-індивідуалістичного виміру. Таке ставлення до справедливості ґрунтується на прийнятій формі кланової рівності, або «рівності по гідності», чи так званої пропорційної рівності, завданням якої є виправдання ієрархії статусів, що склалися в апіорі нерівній соціальній системі. На підставі пропорційної рівності відбувається розподіл між громадянами почестей і благ, що підтримується усією системою політичної влади та забезпечується за допомогою законодавчих норм та юридичного примусу. Це зумовлює перекошену функцію права, яка в неліберальній системі відносин розкривається як його протилежність, тобто, по суті, – неправо.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
2. Бачинин В. А. Неправо (негативное право) как категория и социальная реалья. *Государство и право*. 2001. № 5. С. 14–20.
3. Самигуллин В. К. Право и неправо. *Государство и право*. 2002. № 3. С. 5–8.
4. Орденос С. С. Право і неправо в детермінанті суспільних відносин. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2018. № 1. С. 67–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2018_1_18
5. Крикоров Н. А. Духовно-нравственные константы права и правовых отношений в современном российском обществе : дисс. канд. философ. наук: 09.00.11 – Социальная философия; Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Северо-кавказский федеральный университет». Ставрополь, 2017. 191 с.
6. Орденос С. С. Право як благо в системі суспільних відносин: соціально-філософське дослідження. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Збірник наукових праць*. Вип. 1 (25). Київ : НАУ, 2017. С. 71–77.
7. Кант И. Метафизика нравов. Сочинения. В 8-ми т. Т. 6. Москва : Чоро, 1994. С. 224–543.
8. Кант И. О поговорке «Может это и верно в теории, но не годится для практики». Сочинения. В 8-ми т. Т. 8. Москва : Чоро, 1994. С. 158–205.
9. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / перекл. з англ. О. Коваленка. Том 1. Київ : Основи, 1994. 444 с.
10. Хоппе Ханс-Херман. Право и Экономика. Институт Мизеса. Германия, 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LFicRSwFPUY>

